

Új klasszicizálás vagy „másik modern”? Az átmenet narratívája Kotsis Iván városépítészetében és Balaton-parti munkásságában

Bevezetés

Az építészet klasszikus hagyománya és a modernitás közti kapcsolat kérdése a huszadik század során a nemzetközi és a hazai építészeti tendenciákat egyaránt formálta. A század első évtizedeiben kibontakozó stíluspluralizmus időszakában a historizáló, a nemzeti, a tájegységi-népi és modern irányzatok egyidőben, egymást áthatva formálódtak. A harmincas évektől a technológiai fejlődéssel összhangban egyre inkább előtérbe került a modern építészet, ugyanakkor ez nem feltétlen jelentette a többi áramlat kiszorítását. A dogmatikus modern építészetten túl egyre több olyan alternatív irányzat jelent meg, amelyek a történeti és helyi hagyományokkal való párbeszédet keresték. Ezek a regionális irányzatok egyfajta adaptív modern építészeti felfogást képviseltek, és az építészeti historiográfiában a „másik modern” fogalommal írták le. A fogalom nemzetközi bevezetése Colin St. John Wilson *The Other Tradition of Modern Architecture* című 1995-ben megjelent könyvéhez köthető.¹ A modern építészet kritikai

DOI: 10.61901/Kellek.2023.69.05

A szerző egyetemi adjunktus és tanszékvezető-helyettes a BME Építészmérnöki Kar Urbanisztika Tanszékén.

Email: wettstein.domonkos@epk.bme.hu

A kutatás a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4-II-BME-271 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával valósult meg.

1 Colin St. John Wilson: *The Other Tradition of Modern Architecture: The Uncompleted Project*. Wiley, Hoboken, 1995.

vizsgálata során olyan alkotókra irányítja a figyelmet, akik a dogmatikus értelmezések helyett pragmatikus megközelítésmódjukkal a lokális környezeti, társadalmi, kulturális adottságokhoz alkalmazkodva dolgoztak, és emiatt a modern építészet perifériájára szorultak. St. John Wilson ide sorolja többek közt Adolf Loos, Frank Lloyd Wright, Hans Scharoun, Hugo Häring, Bruno Taut, Rudolf Schwartz és Carlo Scarpa munkásságát is.

A hazai áthatások szempontjából érdemes különös figyelemmel vizsgálni a skandináv építészet huszadik századi alkotói közül Gunnar Asplund és Siguurd Lewerentz munkásságát, akik pályájuk elején még a klasszicizáló építészet jegyében alkottak, és később fokozatosan nyitottak a modern építészet felé. Ez a nyitás ugyanakkor nem jelentett éles váltást. Klasszicista építészetük letisztult szerkesztése alkalmas volt a modern építészet elveinek befogadására, ezért a klasszikus és modern szerkesztések nem egymás ellenében, hanem szintetizálva jelentek meg. Hasonló átmenet figyelhető meg ezzel egyidőben a délnémet építészetben, ahol Paul Bonatz és Paul Schmitthenner a funkcionális, tárgyyszerű szerkesztés, valamint a regionális jellemzők közti átmenetet kereste. Számukra kevésbé a klasszikus stílus, mint inkább a klímához, helyi anyagokhoz és építésmóddhoz alkalmazkodó formálási módszer megtalálása jelentette a kihívást, ugyanakkor a klasszikus építészet helyi változatai és urbánus karakterei is hatással voltak formakeresésükre. Mindkét irányzat erős hatással volt a magyar építészetre, különösen a két háború közti időszak alkotóira.² Nemzetközi kapcsolataik révén Kotsis Iván, Virágh Pál, Kiss Tibor és Weichinger Károly munkáin figyelhetjük meg a korszak regionális iskoláinak közvetlen hatásait.

A nemzetközi és hazai szintéren egyaránt kibontakozó másik modern – szemben a dogmatikus modern építészet előírásaival – nem tekinthető egy zárt építészeti irányzatnak, sokkal inkább azoknak a tendenciáknak a gyűjtőfogalmaként értelmezhető, amelyek az építészet klasszicizáló vagy regionális történeti hagyományait integrálták. Mivel a klasszikus építészet és a regionális karakterek szorosan összekapcsolódtak, ezért a másik modern tendenciái számára is általában a két forrás egy egységes helyi hagyományként jelent meg. A hangsúly leginkább az urbánus és rurális kontextustól függően tolódott el, az urbánus környezetben kialakuló adaptív modern irányzatokban inkább a klasszicizálás, míg a rurális környezetben inkább a vernakuláris hagyományokból kialakuló regionális karakter került előtérbe.

A tanulmány Kotsis Iván munkásságán keresztül vizsgálja a két világháború közötti útkeresést. Kotsis egyetemi tanárként nemcsak alkotásaival, de aktív publikációs tevékenységével és közéleti szerepével

2 Ferkai András: *Építészet a két világháború között*. In Sisa József – Dora Wiebenson (szerk.): *Magyarország építészetének története*. Vince Kiadó, Budapest, 1998, 275–303.

is jelentős hatást gyakorolt a korszak építészetére. Épp ezért lehetőség van munkásságának komplex elemzésére, az építészeti alkotások mellett publikációin keresztül is vizsgálni tudjuk építészeti koncepcióalkotását. Munkássága a historizáló és modern építészet közti átmenetet mutatja, amelyben számára a délnémet hatásra formálódó regionális szemlélet vált közvetítő eszközzé. A regionális építészet fogalmának értelmezése sokszínű a magyar építészeti eszmetörténetben. Egyszerre vannak jelen a modernhez képest a helyi hagyományokat előtérbe helyező értelmezések és a helyi hagyományokat kritikával szemlélő, a modern építészet helyi adaptációját szorgalmazó felfogások. Ebben a kísérletezésben építészeti és városépítészeti munkái mellett különleges territóriumvá vált számára a Balaton-part üdülőterülete. Kérdés ugyanakkor, hogy Kotsis számára mit is jelentettek a lokális és modern perspektívák a régió építészetének történetében? Hogyan értelmezhető Kotsis pozíciója ebben az eszmetörténeti térben? A publikáció a perspektívaalkotásban egyszerre vizsgálja az autonóm pozíció kialakításának, a modern és lokális tendenciák közti kétirányú távolságtartásnak és a közvetítésnek a lehetőségeit. A tanulmány archív forrásokra építve, az eszmetörténeti elemzés módszerével dolgozza fel a témakört. A korabeli publikációk és levéltári feldolgozások mellett az önéletrajzok és visszaemlékezések is segítik a szereplők pozícióinak és perspektíváinak rekonstruálását.

Kotsis Iván, az építész és egyetemi tanár

Kotsis Iván sajátos pozícióval bírt a hazai építészetben. Integratív személyiségét jellemzi, hogy hazai és nemzetközi téren egyaránt kiterjedt személyes kapcsolatrendszerrel bírt. Tervező tevékenysége mellett egyetemi tanárként, szakmai szervezetekben vállalt tisztségeivel, szemléletformáló tevékenységével egyaránt aktívan jelen volt a közéletben.

Építész család tagjaként nőtt fel, apja Kotsis Lajos (1854–1922) az építészeti képezését a müncheni műegyetemen, majd pedig a bécsi képzőművészeti akadémián szerezte.³ Testvérével, Endrével az építészeti pályát választották. 1907–1911 között tanult a Műegyetemen, tanárai Hauszmann Alajos, Pecz Samu és Schulek Frigyes. 1911-ben tanársegédként az újkori építészeti tanszékre került, majd hosszabb tanulmányutat tett Olaszországban, Németországban és Ausztriában. Oktatói tevékenysége

3 Prakfalvi Endre (szerk.): *Kotsis Iván: Életrajzom*. HAP Tervezőiroda Kft. és a Magyar Építészeti Múzeum közös kiadása, Budapest, 2010.

mellett önálló tervezési munkákat is vállalt, és több pályázaton is részt vett. A háború után, 1918-ban műszaki doktori oklevelet, majd 1920-ban az olasz építészet tárgyköréből magántanári képesítést szerzett. 1922-től az Épülettervezési Tanszéken oktat, ahol fokozatosan hagyták el a történeti formákban való oktatást és nyitottak a modern irányzatok felé.⁴ 1945-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. 1949-ben nyugdíjazták, és eltávolították az egyetemről. 1955–1966 között a Középülettervező Irodánál dolgozott.

Testvére, Kotsis Endre hasonló szemlélettel tervezett épületeket, nagy hangsúlyt helyezve az anyag- és szerkezetválasztásra, nem véletlenül, hisz az egyetemen az épületszerkezet-tanította. Az irányzat platformjaként 1935-től a *Vállalkozás-Építkezés* című szaklap mellékleteként jelent meg a *Perspektíva*, ami a Bierbauer Virgil által szerkesztett, modern szemléletű *Tér és Forma* folyóirat alternatívájaként formálódott. Főszerkesztője Möller Károly, munkatársai Weichinger Károly, Kotsis Iván és Kozma Lajos voltak. Bevezető cikkükben a modern építészetet és az új tárgyilagosság dogmává merevedő esztétikáját vették revízió alá. Tevékenységükkel olyan építészet megtalálását tűzték ki célul, amivel „a neutrális régiókba lendült ember újból konkrét emberré válik”.⁵ Hasonló célokkal jelent meg később 1941–1944 között az *Építészet* folyóirat.

Szakmai szerepfelfogását egyfajta közvetítő szerepként értékelhetjük. Mindez igaz az intézményi pozícióira és az építészeti formaalkotásról alkotott víziójára. Pályája során különböző irányzatok voltak rá hatással, de egyikhez sem köteleződött el teljes mértékben. A nemzetközi és a hazai stíluskérdések közt egyfajta közvetítő szereppel bírt. Mindez épületein és szemléletformáló publikációin, oktatási tevékenységén egyaránt tükröződött. Tevékenysége az építészet és a tágabb településképi kérdések közt is kapcsolatot alakított ki. A két világháború közti időszakot a stíluspluralizmus, azaz az egymás mellett párhuzamosan élő stílusok jellemezték.⁶ A korszak intenzív építőtevékenysége révén egyre heterogénebb településképek alakultak ki. A probléma egyszerre jelentkezett a modern szemlélet és a történeti örökség viszonyában, és az egymás mellé kerülő új építésű, de eltérő felfogású épületek formai konfliktusában. Bár Kotsis moderált modern felfogása egyfajta kapcsolatot teremtett a történeti formák és a letisztult funkcionális téralakítás között, de a településképi összhang kialakításakor többször konfliktusba került egyszerre modern és adaptív felfogása.

4 Szontagh Pál: *Kotsis Iván*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2003.

5 Möller Károly – Kotsis Iván – Kozma Lajos – Weichinger Károly: A korszerű építészet revíziója. *Perspektíva*, 1935 (1):1, 1–20.

6 Kotsis Iván: *Épületek és tervek*. Pósa, Budapest, 1945.

A modernitás személyes narratívája: A mai kor építészetének irányelvei

Kotsis Iván alkotói pályáját a historizáló formaképzés jegyében kezdte, és később fokozatosan nyitott a modern építészet irányzata felé. Ezt a folyamatot plasztikusan kirajzolja *A mai kor építészetének irányelvei* című írása, amely egy rádióelőadása alapján lett lejegyezve, és a *Magyar Szemle* 1933. augusztusi számában jelent meg.⁷ Az írás nemcsak Kotsis Iván építészetelméleti gondolkodásáról, de a közéleti szerepvállalásáról is tudósít. Az írásban a historizáló és a modern építészet szerkesztésmódját hasonlítja össze. Kotsis nem volt tagja a Modern Mozgalomnak, ugyanakkor egyetemi tanárként fontosnak tartotta, hogy elméleti szempontból is reflexíven viszonyuljon az új építészeti irányzatokhoz. A modern építészetről kialakított személyes értelmezése épp ezért nem tekinthető a Modern Mozgalom hivatalos álláspontjának, sokkal inkább azt a személyes értelmezést mutatja, amellyel ő a saját alkotói gondolkodásában is a historizáló irányzatokhoz viszonyítva meghatározta a „korszerű” építészet új szempontjait.

A szöveg kiindulópontja az első világháború, amelyet az építészetben is fordulópontként jelöl meg, bár a nemzetközi és a hazai építészetben – így saját alkotói pályájában is – a háború után nem éles fordulatról, hanem a stíluspluralizmus időszakáról és egy lassabb átmenetről beszélhetünk. Szövegében ugyanakkor visszatérő motívum a régi és az új viszonyát értelmező összehasonlítás. „Össz megjelenés tekintetében a régebbiekhez viszonyítva ez épületek könnyebbek, aminek révén valami jóleső közvetlenség benyomását keltik.”⁸ Ez az intuitív, érzelmes megközelítés az egész szövegen végigvonul, és jól mutatja azt a személyes értelmezést, ami a modernitás racionális dogmáitól is megkülönbözteti. A modernitást nem az építészetelmélet zárt körében értelmezi, hanem egyfajta korszellemként, amely az élet minden területén jelentkezik. A háború mint történelmi fordulópont ebből a tágabb perspektívából talán jobban értelmezhető. Véleménye szerint a közönség ízlése is egyre inkább nyitottabb a modern formálás felé, és ebben annak az ismeretterjesztésnek is fontos szerepe van, amelyet ő maga is nagy elszántsággal folytat.

Átfogó, szintetizáló megközelítésmódja jelenik meg a korszak átalakuló ismeretszerzéséről írt soraiban. „A technika fejlődése ilyesformán

7 Kotsis Iván: *A mai kor építészetének irányelvei*. *Magyar Szemle*, 1933:8. (Különnyomat, 1–8.)

8 Uo. 1.

tehát intenzívebb szellemi életet idézett elő, amely intenzitás azután a szellemi életben koncentrátságot eredményezett: a sok ismeret gyors elsajátítása révén ugyanis hamar rászoktunk a tömör gondolkozásra, vagyis a lényeges kiemelésére és a felesleges mellőzésére.”⁹ A Kotsis által használt tömörség és koncentrátságot leginkább az absztrakció fogalmával értelmezhető, amely a modern koncepcionális formálás számára is fontos értelmezési síkot jelent. Bár a modern építészet kialakulásánál jellemzően a szociális érzékenységet és a gazdasági racionalitást szokták indítékként megjelölni, Kotsis konzervatív alapállásából adódóan is ezek a fogalmak teljesen hiányoznak az érveléséből. Számára a modernitás elsősorban a történelemből következő eredmény, és ebből adódóan elsősorban nem gazdasági szükségszerűség, hanem a korszellem jellegzetessége. Konzervatív értékszemléletével a modernitásra nem idealizált végállapotként, csak egy éppen aktuális korszakra tekint, amelyet később további korszakok követnek: „ez a korszak – amelyet eklektikus kornak nevezünk – szintén egy történelmi kor volt, amelynek szükségszerűen el kellett következnie, de miután betöltötte a történelem által részére megjelölt idő alatt a rendeltetését, éppen úgy helyet kellett adnia az utána következő mai irányzatnak, mint ahogyan a régi stílusok sorrendben következőleg helyet adnak egymásnak”.¹⁰

A modern építészet két fő jellemzőjét, az „egyszerűséget” és a „tárgyilagosságot” formai szempontok szerint közelíti meg. Az elsőként definiált egyszerűség a forma reduktív megfogalmazása. A reduktív formálás szükségességét azonban nem racionális érveléssel, a szociális vagy a gazdasági érvekkel támasztja alá, hanem a korábban már említett korszakos felfogással: „az egyszerűség, tehát lélektanilag levezethető és annak eredete nem gazdasági okokban, vagyis nem a háború utáni elszegényedésben, pénztelenségben keresendő.”

A tárgyilagosság, amely a modern mozgalomban is definiált „Neue Sachlichkeit”, azaz új tárgyiasság fogalmából eredeztethető, az épület célszerű és a használó igényeihez alkalmazkodó kialakítását jelenti. „Tárgyilagosság alatt azt értjük, hogy az épület elsősorban rendeltetését elégíti ki, ennek a célnak alá van rendelve minden egyéb szempont, és ez maradék nélkül és teljes őszinteséggel jut kifejezésre alaprajzban és külsőben egyaránt.” A tárgyilagosság tehát a funkcionalitást hangsúlyozza. Kotsis a formai-szerkesztési szempontokat hangsúlyozza, az egyszerűséget és a funkcionalitást jelöli meg a modern építészet két fő jellemzőjének. A szociális színezetet és ideológiai vonatkoztatást távol tartja saját modernitásnarratívájától.

9 Uo. 2.

10 Uo. 2.

Kotsis teoretikus nyitása a modernitás felé mindenképp érdekes fordulat, különösen, hogy néhány évvel korábban elkészült alkotásait még historizáló formában tervezte meg. És bár ezekben az években már fokozatosan nyitott a modern felé, nem a modern építészet doktriner elveit követte, hanem inkább a moderáltabb irányzatok hatottak rá erőteljesebben. Ezek az irányzatok pedig nem feltétlen húznak éles határt a korszerű és a klasszikus építészet szerkesztésmódja közé. A másik modern tendenciái közt is gyakorta megjelenik a klasszicizáló modern kifejezés, amely épp erre a szintetizáló formálásra utal. Bár az ide sorolt épületek jellemzően mentesek a klasszikus tagozatoktól, de tömegszerkesztésük, nyílásritmusuk és arányuk, anyaghasználatuk a klasszikus építészetből ismert szerkesztésmódokat veszik át. Erre talán a skandináv neoklasszicizmus és a modernitás közti átmenet mutat példát, de a délnémet iskolában Paul Bonatz kőarchitektúrája is a klasszikus és modern szerkesztés közti finom átmenetet mutatja.¹¹ Írásában Kotsis is utal a történelmi és modern stílusok közti átmenet építészettörténeti folyamatára. A modern építészeti szerkesztés, elsősorban a funkcionális és szerkezeti kérdések a századforduló historizáló építészetében is feszültséget okoznak. Az új funkciók és a szükségszerűvé váló léptékváltások ugyanis már nehezen kezelhetők a historizáló formaképzéssel. „Már az eklekticizmus vége felé jelentkeznek ennek nyomai, és pedig elsősorban a tárgyilagosságra való törekvés.”¹² Erre saját egyetemi professzorát, Pecz Samut hozza példaként, aki véleménye szerint azért tervezett neogótikus stílusban, mert a gótika bizonyult a leghatározottabban alakítható és az új funkciókhoz legkönnyebben adaptálható historizáló stílusnak. A klasszikus építészet kötött formarendje jóval merevebb kereteket jelentett.

Kotsis négy pontban fogalmazza meg kritikáját a historizáló építészettel kapcsolatban. Elsőként a funkcionális igények és a történelmi formák merevsége közti feszültséget jelöli meg. „Az épületeket egy kész, kiforrott és a maga kora számára kialakult formaköntösbe öltöztette be, tehát nem számolhatott azok mai különleges szükségleteivel.”¹³ Ebből adódóan másodikként az építészet reprezentációjában kialakuló ellentmondásokra utal. „A történelmi formákat felhasználó eklekticizmus az ő különleges és sokféle rendeltetésű épületeinek idegen jelleget adott és pedig először idegen kornak a jellegét, vagyis azét a korét, amelynek formáit alkalmazta, másodsor idegen rendeltetésnek a jellegét.”¹⁴ Ezzel összefüggésben fogalmazza meg harmadik tézisét, amely a formák hitelességével foglalkozik.

11 Paul Bonatz: *Leben und Bauen*. Engelhorn Verlag Adolf Spemann, Stuttgart, 1950.

12 Uo. 3.

13 Uo. 4.

14 Uo. 5.

„[H]iányzott belőlük annak a kornak az igazi érzése és őszinte hangulata, amelyből a formák vétettek, aminek a következménye azután az, hogy első pillantásra meg lehet különböztetni egy ily neohistorikus homlokzatot az igazi történelmi korútól.”¹⁵ Végül pedig a szerkezet és a forma ellentmondására hívja fel a figyelmet. Szerkezet és forma kapcsolata, a tartalom és forma összhangjához hasonlóan a modern építészet esztétikájának meghatározó alapállítása. Kotsis érzékelhetően a modernitás kritikai szempontjait vetíti vissza a neohistorizáló építészetre. „[N]em lehet modern szerkezetekre történelmi formákat ráerőszakolni, anélkül, hogy abból esztétikai összeütközés ne állna elő.”¹⁶

Végül Kotsis a nemzeti építészet és a modernitás kérdésére is kiter, mint a modern építészet univerzális jellegével szemben egyik leggyakrabban megfogalmazott kritikára. Szerinte a történelmi stílusokhoz hasonlóan a modern építészet is képes a helyi, regionális karakterjegyeket integrálni. Ez az állítása a modern tágabb értelmezését mutatja, és vélhetően a hozzá közel álló alternatív irányzatokra utal. A skandináv, olasz, délnémet modern irányzatok ugyanis valóban a kultúra, életforma és klíma regionális sajátosságaihoz alkalmazkodva alakultak ki, és így szükségszerűen hordozzák az adott nemzetiség karakterjegyeit is. „A mai stílus is egy történelmi stílus – t. i. azzá lesz az idők múltán – és így az is éppen úgy alakul ki, mint az elmúlt stílusok, azoknál sem nemzetközibb, sem nemzetibb nem lesz.”¹⁷ Ugyanakkor a nemzetközi áramlatokkal szembeni elzárkózást is kritizálja, szerinte a nemzetközi modern építészet univerzális eszméjétől nem szükséges tartani, hanem a tanulságokat kell alkalmazni. „Vajmi kevésre becsüli nemzetének erejét az, aki a haladást és a nyugati kultúrközösségbe való beilleszkedést csak a nemzeti sajátosságnak feladása árán tudja elképzelni!”¹⁸

Nemzetközi hatások és az építészeti „középút” keresése

Kotsis szakmai életútját mind az oktatásszervezés, mind a szakmagyakorlás terén a történelmi építészet és a modernitás közti átmenet, a folytonosságkeresés kísérlete jellemezte. Tervezői pályája elején (1918–1930) neobarokk stílusban alkotott, majd az 1930-as évek elején munkáira az olasz Novocento volt hatással, később fokozatosan nyitott a modern építészet

15 Uo. 5.

16 Uo. 7.

17 Uo. 8.

18 Uo. 8.

eszközei felé. Ebben az útkeresésben fontos szereppel bírtak nemzetközi kapcsolatai.

A helyi adottságokra érzékeny, regionális eszköztár kialakításában Kotsis számára a délnémet, azon belül is a Stuttgarti Iskola adott követendő mintát. Az iskola kialakulásában Friedrich Ostendorf, a karlsruhei egyetem tanára játszott kulcsszerepet. *Sechs Bücher von Bauen*¹⁹ című munkája megindította az áttérést a századforduló Jugendstil építészetétől egy klasszicizálóbb építészet felé, ami már nem a történeti formák alkalmazását jelentette. Szemléletének fókuszában a „tárgyilagosság” problémája állt, amelyet a helyénvalóság értelmezésével hozott összhangba. Az iskola kiemelkedő egyéniségei közé tartozott Paul Bonatz²⁰ és Paul Schmitthenner. Bonatz a klasszicizáló modern építészet képviselője, aki az individuális stíluskeresés helyett a tájhoz illeszkedést tartotta fontosnak. Schmitthenner számára a helyi anyagok alkalmazása adta a kiindulást: a modernitás uniformizáló szándékával szemben lépett fel, és szükségesnek tartotta a differenciáltabb, lokális válaszok megtalálását.

A Stuttgarti Iskola hatása Virágh Pál révén jelent meg a magyar építészetben. Bár Virágh Pál korábban még a modern építészet elkötelezett híveként vett részt az 1929-es frankfurti CIAM Kongresszuson és maga is CIRPAC tag volt, ezt követően 1930–31-ben Humboldt-ösztöndíjasként egy évet Schmitthenner mellett tölthetett el a Stuttgarti Egyetemen. Az egyetemi képzésen szerzett tapasztalatait így összegezte:

Am besten erkennt man den Menschen, wenn man ihm Freiheit lässt” mondta egyszer Schmitthenner és ez jellemzi a kinti helyzetet: „Szabadságot adunk, hogy megismerjünk titeket, tudjuk, mi van bennetek, mit értek és legfőképp, hogy ti is megismerhessétek magatokat.²¹

Mindez rámutat a dogmáktól mentes, személyes karaktert előtérbe helyező oktatási módszertanra. Visszaemlékezéseiben az avantgárdtól való eltávolodását ugyanakkor már korábbra teszi.²² Hazatérve Rerrich Béla műtermében kezdett el dolgozni, majd Kotsishoz hasonlóan aktívan részt vett a Balaton-part építészetének alakításában. Saját épületeinél elsősorban a természetes építőanyagokat használta fel, a nyers terméskövet, a téglát, a cserepet, a fát és a zsindelet. A Balaton-parton nyers terméskőből

19 Friedrich Ostendorf: *Sechs Bücher von Bauen*. Verlag von Wilhelm Ernst & Sohn, Berlin, 1922.

20 Paul Bonatz: *Leben und Bauen*. Engelhorn Verlag Adolf Spemann, Stuttgart, 1960.

21 Virágh Pál: Egy volt Humboldt-stipendista fél évszázados beszámolója. *Magyar építőművészet*, 1983:5, 6.

22 Uo. 6.

tervezett nyaralókat, ezekre példa Balatonrendesen a Kanyó- és a Garsóházak, Balatonakarattyán az Asbóth-villa.

Kotsis Virágh Pál hatására utazott Stuttgartba tanulmányútra, a tapasztalatok döntő hatással voltak építészetére, ami a harmincas években tervezett házain, köztük az új feladatot jelentő balatoni villaépületein is érződött. Schmitthennerrel és Bonatz-cal folytatott levelezéseiben intenzív tudástranszfer alakult ki köztük, amely nemcsak a szakmagyakorlásra, de az oktatásmódszertanra is hatással volt. Kölcsönösen elismerték egymás munkásságát, Bonatz Kotsis munkáit is tanította az egyetemen, köztük az itthon jelentős szakmai vitákat kiváltó székesfehérvári történeti városkép átalakítását. Kotsis számára jelentős feladatot jelentett a magyar építészképzés átalakítása, amihez a Stuttgarti Iskola gyakorlatias szemlélete inspiratív mintát jelentett. Kotsis önéletírásában az „esztétikai fegyelmzetttséget” emeli ki, amely mind a romantikát, mind a „lélek nélküli technikai megmerevedést” távol tartja, és a technikai fejlődést a „történelmi tanulságokból leszűrt építőművészeti szépség kereteiben” fejezi ki. Mindez tehát egy, a modern építészet adaptálásának helyi referenciális eszköztárát jelenti.

A délnémet építészeiről Kotsis élete alkonyán írt recenziót,²³ kiemelve annak szerepét saját életútjában.

[Paul Schmitthenner] írásaiban értékes programokat fektetett le a helyes építésmód érdekében, amelynél úgymond „a szükségeset és a hasznosat egyesíteni kell a becsületességgel és a szépséggel”. A tervező tevékenysége ne merüljön ki az újdonságokra mindenáron való törekvésekben [...] „Új” tárgyilagosság nincs, „csak” tárgyilagosság van, amely az épület rendeltetését értelmesen, egyszerű eszközökkel, tiszta szerkezetekkel és gazdaságosan elégíti ki. Hogy ezt minő formák kíséretében teszi, avagy egyáltalában azok nélkül, lényegtelen; egyedül az a fontos, hogy művészettel telt, de legalább, is ízléses legyen.²⁴

A tárgyilagosság és az új tárgyilagosság megkülönböztetése az adaptív és a dogmatikus modern irányzatok szemléletmódjának megkülönböztetésére utal. A „Neue Sachlichkeit” progresszív modernitás eszményét Kotsis egy egyszerűbb és pragmatikusabb értelmezéssel váltja fel. Célja az építészeti feladat megoldása a lehető legegyszerűbb eszközökkel, a technológiai vívmányok öncélú hajszolása nélkül. És ahogy azt munkásságában látni fogjuk, ezeket a legegyszerűbb eszközöket a lokális környezetben találja meg módszertana számára.

23 Kotsis Iván: A délnémetországi építőművészet a két világháború között. *Magyar építőművészet*, 1974:2, 50–53.

24 Uo. 51.

Visszaemlékezésében utal a háború utáni szocialista realizmus historizáló formáinak ideológiai kényszerére és a késő modern építészet felbomlására.

A második világháború után mi is átértékeltük a felfogások két legszélsőségebb árnyalatát: egyrészt kezdetben a történelmi formák erőltetett, időszerűtlen és lélektelen reprodukálását, másrészt ennek ellenhatásként az egyéni szertelenségekkel kísért építészeti túlzásokat. Mindkét irányzat, ellentétes felfogásuk dacára is, egyformán a formalizmusban terebélyesedett ki, és nem volt alkalmas maradandó eredmények megteremtésére. Ezt egyedül a fegyelmezett építőművészi gondolkodásból fakadó és az érett középúton haladó fejlődő építmények tudták elérni.²⁵

Kotsis számára tehát a helyi adottságokra érzékeny, ugyanakkor a modernitás vívmányait is alkalmazó, regionális építészeti mentalitás vált irányadóvá. A „középutkeresés” központi fogalomként jelenik meg, amely később, a „másik modern” hazai és nemzetközi recepciójában is gyakran visszatérő értelmezés. Értelmezésében a „középut” a globális modernizáció és a helyi adottságok közti párbeszéd.

Az összkép problémája: modernizáció és történeti folytonosság a városépítészetben

Kotsis akadémiai pozíciójából adódóan is tágabb összefüggésben vizsgálta a stíluspluralizmust. Bár építészésként karakteres felfogást alakított ki, de ő nem egy stílusirányzat ideologikus képviselőjeként lépett fel. Mindvégig megvolt benne a kor eszméi iránti nyitottság, amit építészeti alkotásainak egyszerre modern és a helyi adottságokhoz alkalmazkodó jellege is kifejezett. Ez a helyi alkalmazkodás a településképi problémákkal foglalkozó munkáiban is megjelent. Munkássága az építészet és a városépítészet közti kapcsolatra is példát mutat. Bár nem tekinthető városrendezőnek, az egyes épületeken túlmutató, a tágabb értelemben vett településképi esztétikai kérdései folyamatosan foglalkoztatták, a gyakorlatban pedig Székesfehérvár történeti belvárosának rendezésénél kísérletezhetett a történeti és az új rétegek összehangolásával.

25 Uo. 53.

A városépítéssel mint az építészethez kapcsolódó szakma a húszas években kezdett el Magyarországon is formálódni. 1937-ben Harrer Ferenc vezetésével dolgozták ki az első városrendezési törvényjavaslatot, amelyet végül az 1937. évi VI. törvénycikként fogadtak el.²⁶ A törvénycikk kötelezte a magyar városokat, hogy hat éven belül készítsék el a városrendezési terveiket a városok vízszintes és magassági felmérésére, a városi közművek kiegészítését, kiépítését, és jogot adott a községek fejlesztéséhez szükséges kisajátításokra. 1940-ben életbe lépett az új Építésügyi Szabályzat is, amely már a korszerű lakásépítési elveket vette figyelembe.

A rendezett településkép zálogát országos szinten is az építészeti színvonal emelésében látták. Ehhez országos és regionális szinten is szervezetek jöttek létre, amelyekben Kotsis Iván is aktív szerepet vállalt. A gazdasági válság idején a Magyar Mérnök- és Építészegylet propagandamozgalmat szervezett az építkezések színvonalának javítására és a gazdasági válság problémáinak enyhítésére.²⁷ A szervezet programjában az építetők szemléletformálása is fontos célkitűzésként szerepelt.²⁸ A mozgalom legnépszerűbb programeleme a *Hogyan építsünk?* kiállításorozat volt, ahol a tervekkel egyidőben a korszerű építőanyagokat, szerkezeteket is bemutatták, valamint szakmai tanácsadást biztosítottak az érdeklődők számára. A kiállításon, ahol Kotsis Iván is beszámolt a korszerű lakásépítés problémáiról, bemutatásra kerültek a CIRPAC-kiállításról megmentett tablók, és a modern építészetéről is több előadás elhangzott, többek közt Molnár Farkastól és Bierbauer Virgiltől. Ennek eredményeképp a modern építészet a hazai közönség által is egyre inkább elfogadottá vált.²⁹

A város műszaki rendezettsége mellett azonban a városkép esztétikai értelmezése is egyre fontosabb kérdéssé vált. Különösen a történeti városrészek egyre szükségesebbé váló megújítása esetében. A probléma az építészet számára is új kihívást jelentett, mivel az egyedi építészeti alkotásokról azok összképére helyeződött át a hangsúly. A kérdéskör megvitatásában Kotsis Iván is meghatározó szerepet vállalt. 1940-ben publikálta az *Esztétikai szempontok a magyar vidéki városok képeinek kialakításáról*³⁰ szóló tanulmányát. Kotsisra a racionális építészet térhódítása ellenére is nagy

26 Pamer Nóra: *Magyar építészet a két világháború között*. Terc, Budapest, 1986, második kiadás: 2001.

27 Nyíri László: A MMÉE „Hogyan építsünk” építési propagandamozgalmának első ciklusáról. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1932. július, 169.

28 Pamer: i. m.

29 Bierbauer Virgil – Kende Ferenc: „Hogyan építsünk?” – Az első magyar építési propagandakiállítás miéért és hogyanja. *Tér és Forma*, 1932:4.

30 Kotsis Iván: *Esztétikai szempontok a magyar vidéki városok képeinek kialakításánál*. In Mártonffy Károly (szerk.): *Városfejlesztés, városrendezés, városépítés*. Kiadta a M. Kir. Belügyminiszter, Budapest, 1940, 504–510.

hatást gyakorolt Camillo Sitte a város atmoszféráját felfedező *Der Städte Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen* című munkája, amelyben a város egészét is mint műalkotást szemlélte.³¹ Nemcsak az egyes alkotásokat, hanem azok egymáshoz való viszonyát is mint összművészeti alkotást figyelte.

A harmincas évek elején készült el a székesfehérvári városháza átépítése és kiegészítése. Az új épületszárnyakat a copf homlokzatú régi épület stílusában historizáló jelleggel alakította ki, de ha közelebb megyünk az épülethez, a részletek egyszerűbb kialakítását látva már felfedezhetjük a modern és a történelmi stílusok közti átmenetet.³² Ebben a délnémet iskola inspirációja is megjelenik már, a tervezés előtt járt kint ugyanis Schmitthennernél, aki megmutatta neki a stuttgarti Alte Schloss megújítását, és az élmények Kotsis székesfehérvári koncepciójára is hatással voltak. Később több lakóépületet is tervezett a városba, melyek a Stuttgarti Iskola plasztikus formálásának hatását mutatják. Az anyaghasználat és az egyszerű tagozatokat alkalmazó részleteképzés Kotsis számára lehetővé tette az új épületek történeti környezetbe illesztését. Székesfehérvár átépítésénél teveit a kisvárosi környezethez való illeszkedés, a régi épületek tipológiájának megértése jellemezte, ugyanakkor a Szent István-évhez kapcsolódó városmegújítás során az általa „túlzsúfoltnak” vélt eklektikus homlokzatokat is áttervezte, egyszerűsítette, hogy egységes településképet alakíthasson ki.³³ Ez utóbbival máig megosztja az építészek értékelését.

A modern építészet regionális adaptációjának kísérletei a Balaton-parton

Az egységes településképp kialakítására a Balaton-parti üdülőhelyeken sokkal nagyobb szabadság állt rendelkezésére. A történeti belvárosokban csak erős kötöttségek közt, a környezethez adaptálva alakíthatta ki épületeit. Ezzel szemben a Balaton-part frissen parcellázott üdülőhelyein kötöttségektől mentesen, szabadon gondolhatta végig épületeinek modern formai logikáját, amelyeket aztán mintatervek formájában széles körben propagált,

31 Camillo Sitte: *Der Städte Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*. Wien, 1889.

32 Paár Eszter Szilvia: Kotsis Iván Székesfehérváron I. – A Városháza. *Építészfórum*, 2022. január, 23. Online elérhető: <https://www.epiteszforum.hu/kotsis-ivan-szekesfehervaron-i-a-varoshaza> (Letöltve: 2023. május 31.)

33 Kotsis Iván: Székesfehérvár városképeinek rendezése. In Mártonffy: i. m., 170–187.

hogy a korabeli zavaros településképből az „összhang kialakulását” elősegítse.³⁴ Kotsis számára a Balaton-part egy kísérleti territóriumként jelent meg regionális építészeti felfogásának kialakítására és alkalmazására.³⁵ Mindez szabadidős tevékenységével is szorosan összefonódott. Nyarait a déli parti üdülőhelyen, Boglárán töltötte. Mint nyaraló polgár, Kotsis fiatal építész-mérnökként a két háború közt a Balaton-parton megjelenő új társadalmi középosztály képviselője volt. A századforduló tehetősebb építetői után ekkor jelentek meg azok a fiatal értelmiségiek és tisztviselők, akik a gazdasági válságok szorításában szerényebb anyagi lehetőségekkel vágtak bele a nyaralóépítésbe.³⁶ Az ő ízlésük jellemzően konzervatívabb volt, és nem az avantgárd modern, hanem inkább a moderáltabb polgári építészetet keresték. Kotsis Balatonboglárán épített nyaralót 1923-ban, és testközelből tapasztalhatta meg a balatoni építkezések problémáit. Eredetileg klasszicizáló formákat mutató boglári nyaralóját többször bővítette és az életformához igazította. Saját házának tervezése során alakította ki azokat az elveket, amelyeket később más tóparti építkezéseiben, illetve a mintaterveiben is alkalmazott. Balatoni épületein kötöttségektől mentesen érvényesíthette tiszta funkcionális megfontolásait.

Saját nyaralóját követően hamar jelentős megbízásokhoz is jutott. 1924–25-ben tervezhette meg József Főherceg nyaralókastélyát Tihanyban. A historizáló épület az olasz kerti paloták jellegét követte. Néhány évvel később Kotsist bízták meg a biológiai kutatóintézetnek a szomszédos telekre való tervezésével is. A harmincas évek elején a boglári katolikus templom tervezésére már a Novocento irányzata volt hatással. Boglárán az ő nevéhez fűződik a plébániatemplom, a kultúrház megtervezése is. A kor új épülettípusa az üdülőépület volt. A balatoni tipológia kidolgozásában aktívan részt vett, az új-tihanyi diákszálló és a füredi csendőrüdülő karakteres példája a korszerű épülettípusnak. Szállodatervei Boglárára és Tihanyra végül nem valósultak meg.

A középületek mellett folyamatosan dolgozott családnyaraló-tervein is. Sámy Sándor 1928-as nyaralóján Kotsis interpretálásában is az olaszos építészet hatása jelenik meg. Legkiforrottabb munkája az 1933-ban Kenesén Kresz Károly számára készített kétszintes nyaralója, melyen

34 Kotsis Iván: Művészet a balatoni építkezésekben. In Antal Dezső (szerk.): *Balatón* (A Magyar Mérnök és Építész Egylet értekezletsorozatának anyaga). Tér és Forma Kiadó, Budapest, 1931, 8–10.

35 Wettstein Domonkos: *Regionális stratégiaalkotás a Balaton-part rekreációs célú építészetében (1929–1979)*. Doktori tézis. BME Építész-mérnöki Kar, Csonka Pál Doktori Iskola, 2018.

36 Wettstein Domonkos: Regionális törekvések a Balaton-parti üdülőterületek építéstörténetében a két világháború között. *Építés – Építészettudomány* 2017 (45):1–2, 139–171, DOI: <https://doi.org/10.1556/096.2017.45.1-2.3>.

már érezhető a délnémet építészet hatása. Terveit a *Baumeister* folyóirat is publikálta.³⁷ Hasonló felfogásban tervezte meg a háborús években Mátyásfalvy Erich földszintes nyaralóját Balatonszemesen. Egyszerűbb hétvégi házakat is tervezett. Erre példa Víz Marianne 1937-ben elkészült egyterű hajléka Balatonújhelyen. A településkép javítását célzó nyaraló mintatervei a valós helyszínekre készített egyedi nyaralótervekhez kapcsolódtak. Egyes minták a valós tervek alapján születtek, míg későbbi megbízásainál már saját mintáit is adaptálta.

Baltoni tervezési modelljét érdemes egységesen rendszerezni. Gondolkodásában a helyi adottságok jelentették a kiindulást: egyrészt a tájegység klimatikus adottságai, valamint az üdülés sajátos életformája.³⁸ Az egyszerű tömegformákat jellemzően alacsonyhajlású tetővel, nagy kiülésű eresszel kombinálta. A homlokzatokat egyszerű kivitelben, tagozatoktól mentesen, pasztellszínezettel alakította ki. Az alacsony hajlású tetőt a helyi építőipar kivitelezési lehetőségeivel indokolta: a lapostetőt ekkoriban még nem tudták a helyi mesterek szakszerűen és megbízhatóan alkalmazni. Tudatosan távol tartotta az üdülőhely építészetét a népi vernakuláris építészettől. A rekreáció modern életformája könnyed, funkcionális építészetet igényelt. Funkcionális szemlélete és egyszerűsége törekvő szerkesztése a modern építészet felfogását tükrözték, ugyanakkor formailag mindez egy plasztikusabb, moderáltabb tónusban érvényesült. Kotsis modellje egyfajta közvetítő eszköz volt, amivel a modernitás és a helyi adottságok közt kapcsolatot teremtett. Mindez megegyezett alkotói pozíciójával is: nagyvárosi, akadémiai pozícióval bíró építészként a nemzetközi áramlatokat is ismerte, miközben a helyi adottságokkal, építőipari lehetőségekkel is tisztában volt.

Konklúzió

Kotsis Iván építészeti narratívája személyes értelmezését adja a két háború közötti időszakban a historizáló és a modern építészet közötti átmenetre. A helyi adottságokra érzékeny regionális útkeresése a „másik modern” alternatív tendenciáihoz állt közel. Szemléletében a modern építészet globális eszméjét és a helyi adottságok közti kapcsolatot kereste. Regionális építészeti szemléletmódja épp ezért a globális és lokális léptékszintek

37 Kotsis Iván: Ein Ländliches Wohnhaus am Plattensee. *Baumeister* 1935:3, 110–111.

38 Wettstein Domonkos: Resort Architecture in Regional Perceptions: Multiple Aspects of a Region in Iván Kotsis' Design Method for Balaton Lakeshore. *Prostor*, 2021 (29):2, 226–237, DOI: [https://doi.org/10.31522/p.29.2\(62\).6](https://doi.org/10.31522/p.29.2(62).6).

kapcsolatát mutatja, miközben tudatos távolságot is tart a két szélsőségtől. Mind a dogmatikus modern, mind a deffenzív folklorizmus eszméitől távolságot tartott. Regionális szemléletére a délnémet építészet volt hatással. Szoros nemzetközi kapcsolatokat épített ki az alternatív irányzatok közé sorolt Stuttgarti Iskolával, Paul Schmitthenner és Paul Bonatz német építészekkel. A köztük kialakuló tudástranszfer segítette Kotsis historizáló és modern építészet közti autonóm útkeresését. Alkotói pályája mellett Kotsis a Műegyetem építészképzésének is meghatározó oktató egyénisége volt. Szemlélete a későbbi generációk számára is irányadóvá vált, így a „másik modern” tendenciái a háború utáni magyar építészetben is éreztették hatásukat.